

В останні роки музикотерапія частіше використовується як засіб реабілітації, оскільки, через фізіологію дитини корисно впливає на тілесний рівень та емоційний стан дитини.

Крім того, музика може виступати засобом безпосереднього спілкування у випадках, коли спілкування з якихось причин ускладнене (дитячий аутизм), а також як доступна хворому форма

активності, з метою стимулювання самоконтролю рухів, пози та ін.

Ми припускаємо, що у процесі корекційної роботи з дітьми, які мають аутистичні порушення, використання методів музикотерапії може позитивно вплинути на побудову взаємодії дитини з оточуючими, розвиток комунікативної функції та формування мовленнєвої активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонова-Турченко О.Г., Дробот Л.С. Музична психотерапія. Посібник-хрестоматія. – К., 1997.
2. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. – М.: Академия, 2001. – 248 с.
3. Башина В. М. Аутизм в детстве. – М.: Медицина, 1999. – 240 с.
4. Дефектологічний словник: навчальний посібник/За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с.
5. Калюжна О. Музыка вместо таблеток//BBC №78 (700), 6-12 октября 2011.
6. Клезович О.В. Формування життєвих навичок у дітей дошкільного віку з тяжкими і множинними порушеннями розвитку засобами музики і ритміки.//Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Вип. ІХХ, частина 2. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – 462 с.
7. Место музыкальной терапии в системе помощи ребенку с нарушениями развития / А.Л. Битова, И.С. Константинова, А.А. Цыганюк // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2007. - №6. – С. 54-63.
8. Практикум по арт-терапии / Под ред. А.И. Копытина. — СПб.: Питер, 2001. — 448 с.
9. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія. – К., 2009. – 385 с.

ОСОБЛИВОСТІ НЕУСВІДОМЛЕНОЇ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З НОРМАЛЬНИМ ТА ПОРУШЕНИМ МОВЛЕННЯМ

Бєлова О.Б.

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

У статті подається аналіз результатів експериментального дослідження за модернізованими малюнковими методиками. Виділені основні види та підвиди агресії, побудовані структурні типи, які визначили вплив порушення мовлення на емоційний розвиток молодших школярів.

В статье подается анализ результатов экспериментального исследования за модернизированными рисуночными методиками. Выделены основные виды и подвиды агрессии, построены структурные типы, которые определили влияние нарушения речи на эмоциональное развитие младших школьников.

In the article the analysis of results of experimental research is given after the modernized picture's methods. Basic kinds and subkinds of aggression are distinguished; structural types which determined influence of violation of speech on emotional development of junior pupils with normal and broken speech are built.

Ключові слова: агресія, види агресії, діти з нормальним мовленням, діти з вадами мовлення, малюнкові проєктивні методики.

Ключевые слова: агрессия, виды агрессии, дети с нормальным речевым развитием, дети с нарушениями речевого развития, проективные методики.

Key words: aggression, types of aggression, children with normal speech, children with broken speech, picture's projective methods.

Для дослідження неусвідомленого рівня прояву агресії в учнів початкових класів, на

сучасному етапі особливо часто використовують проєктивні техніки дослідження. У процесі аналізу

наукових праць (Р. Бернса, Дж Бука, Вульфа, М. Друзкевич, С. Кауфмана, Л. Кормана, М. Люшера, К. Маховера, В. Хьюлса та ін.) для вивчення агресії у молодших школярів з нормальним та порушеннями мовлення, нами були відібрані такі проєктивно-малюнкові методики як: "Неіснуюча тварина", "Кінетичний малюнок сім'ї", "Малюнок мого класу", та адаптовані для дослідження дітей молодшого шкільного віку. Це дозволило нам у процесі експерименту виявити особливості неусвідомленої агресії у різних категорій дітей: з нормальним психічним та фізичним розвитком, з фонетичним недорозвиненням мовлення (ФНМ), з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) та нерізко-вираженим загальним недорозвиненням мовлення (НЗНМ).

Всього дослідженням було охоплено 321 учень молодших класів (з 1-го по 4-й) з них: діти з нормальним мовленням – 215 (100%), і 106 – з ПМР у групу яких входили учні з ФНМ – 48 (100%); ФФНМ – 32 (100%); НЗНМ – 26 (100%). Апробація розроблених нами модернізованих малюнкових методик, проводилась на базі загальноосвітніх шкіл № 1, 7, 8 м. Кам'янця-Подільського, та с. Колибаївка, Кам'янець-Подільського району, Хмельницької області.

На основі аналізу симптоматики, що проявлялась у малюнках дітей, характеристиці цих ознак за проєктивними методиками (Р. Бернса, Дж Бука, Вульфа, М. Друзкевич, С. Кауфмана, Л. Кормана, М. Люшера К. Маховера, В. Хьюлса та ін.) [2, с. 316-374; 3, с. 42; 6, с. 292-313], а також, систематизації типів (О. Романова, С. Розенцвейга, І. Фурманова) [1, 3, 4, 5] та видів (А. Басса, А. Даркі) [2] агресивних реакцій, нами було виділено три види агресії: саморегулюючу, приховану та поведінкову. Саморегулюючий вид включав у себе контролюючий та змагальний підвиди, прихований – захисний та депресивний підвиди, а поведінковий – демонстративний та фізичний.

Зокрема, при **саморегулюючому виді агресії** діти вмiли здійснювати контроль за власними емоційними проявами. Даний вид включав у свою структуру контролюючий підвид, який розкривав відчуття впевненості, вміння контролювати і скривати свої емоції, раціональність, врівноваженість, емоційну лабільність, самокритичність, а змагальний підвид агресії, характеризував їх енергійність, розкутість, цілеспрямованість, оптимістичний настрій, впевненість у собі та своїй правоті у сферах своєї діяльності.

Наявність **прихованого виду агресії** вказував на підвищену тривожність, замкнутість, нереалізованість у своєму оточенні. При захисному підвиді даного виду є відчуття власної неповноцінності, внутрішньої озлобленості,

незадоволеності своїм місцем у соціумі. Депресивний підвид, характеризував страхи, важкі переживання, безпомічність.

Поведінковий вид агресії характеризував підвищену самооцінку, неврівноваженість та амбіційність. Демонстративний підвид цього виду вказував на надмірну активність, імпульсивність, завищений егоцентризм. Роздратування. Фізичний підвид агресії – гнів, схильність до неконтрольованих роздратувань та нападів.

Для вивчення видів агресії за дитячим малюнком, нами було створено протокол дослідження у який було внесено параметри що вказували на ті особливості малюнку дитини, які вказували на той чи інший підвид агресії.

Зокрема, нами було виділено шість ознак на які ми звертали увагу і оцінювали якість виконання у дитячих малюнках: простір, лінія, зміст, структура, колір та персонаж. Так, ознаки розташування малюнка у просторі вказували на рівень самооцінки та самоконтроль дитини у критичних ситуаціях. Чим вище, від низу аркуша паперу, був здійснений малюнок, тим вищі претензії учня на його визнання у своєму оточенні.

Товщина ліній – розкривала емоційну рівновагу, впевненість у власних силах молодших школярів. Якщо вона мала товстий штрихоподібний вигляд, то це вказувало на їх емоційну безконтрольність, впертість, амбіційність.

Зміст малюнка допомагав розкрити активність та емоційність учнів. Малюнки, що займали усю сторінку, зайво деталізовані, або уміщали ознаки агресивного характеру (кулаки, зброя, злі наміри персонажів, тощо) вказували на прояви у дітей сильної фрустрації, почуттів ворожості до оточуючих.

Структура малюнку характеризувала ставлення дитини до себе та оточуючих її людей. Якщо учень відмовлявся малювати членів своєї родини, або учнів у своєму класі, то це вказувало на неприязнь його до цих людей, важки переживання, щодо їхньої ролі у його житті. Малювання себе біля авторитетних персон, або зображення героїв у великому розмірі розкривало суперництво, та психотравмуючий вплив даних особистостей на дитину.

Використання кольору у малюнку вказувало на внутрішньо-емоційний стан учнів. Яскраво червоні кольори характеризували енергійність дітей, завищені вимоги до себе та інших. Чорними кольорами та його відтінками користувались діти, які відчували негативне ставлення як до себе так і до оточуючих їх людей.

Малювання персонажів на малюнку розкривало зацікавленість дитини оточуючим її світом. Якщо у героя чітко зображені зуби, язик,

кулаки, то це свідчило про егоцентризм, балакучість та імпульсивність учнів. Якщо дитина малювала персонажів без аналізаторних систем, то цим вона вказувала на свій протест проти оточуючих її людей.

Результати аналізу особливостей виконання молодшими школярами проєктивних малюнкових методик, доводили, що **контролюючий підвид агресії саморегулюючого виду**, було виявлено найбільше у дітей з ФНМ (97%) та з нормальним мовленнєвим розвитком (95%), менше в учнів з ФФНМ (91%), і найменше – з НЗНМ (88%).

У процесі малювання "Неіснуючої тварини", діти використовували плавні, заокруглені лінії, без різких виступів. Часто зображали поруч ще одну тварину, що характеризувало ознаку колективізму, потребу прикрашати себе перед оточуючими. Не завжди учням різних категорій, які набирали більшість балів за контрольованим підвидом агресії, вдавалося творче підходити до завдання. Хоча ознаки в їх малюнках були позитивними, все ж у більшості з них процеси уявлення залишалися на низькому рівні, вони замість створення нового персонажу робили банальний перенос на аркуш паперу своїх улюблених тварин, героїв з мультфільмів, тощо.

Зображуючи свою сім'ю молодші школярі, в малюнках яких переважав даний підвид агресії, намагалися показати своїх рідних добрими, веселими у процесі будь якої активної діяльності. Зазвичай, малювали їх на природі, де світило, і навіть у де яких, посміхалося сонце.

Результати аналізу малюнків сім'ї показували, що улюблених членів родини діти малювали першими, з ліва, вони були вищі та крупніші від інших членів родини. Деталі малюнка були виконані добре. У більшості дітей даного підвиду улюбленим персонажем були матері, які виконували функції лідера у сім'ї. Другу, не менш важливу, роль у сім'ї діти віддавали татусям, їх вони малювали поруч з матерями, але не дуже яскравими та не великими за розміром. У братів та сестер претендування на лідерство у сім'ї не дуже відчутне, на це вказували такі особливості у малюнках як зображення їх поруч з улюбленими членами сім'ї, тому у дітей вираженої конкуренції з ними не спостерігалось. Деяка частина учнів у своїх малюнках певну роль відводила діду і бабусі, вони були намальовані поряд з самою дитиною, що говорило про повагу і довіру дітей до старшого покоління.

У малюнках свого класу зображали тих учнів з яким дружили, малювали їх гнучкими лініями, обираючи для них приємні кольори. Намальовані персонажі були з посмішками на обличчі, часто прикрашені незвичайним одягом. В їх руках квіти, кульки, або просто вони тримали один одного за руку. Що характеризувало їх вміння у любих ситуаціях

адекватно оцінити та проаналізувати свої можливості, не дозволяючи емоціям взяти над собою вверх.

На наявність **змагального підвиду саморегулюючого виду агресії**, вказувала більша кількість дітей з нормальним мовленням (96%) та ФНМ (91%), менше – учні з НЗНМ (88%) та найменше – з ФФНМ (83%).

Зображуючи неіснуючу тварину могли наділити її містичністю, відважністю, прорисовуючи нестандартні крила, одяг, різні погодні явища. Таке домальовування додаткових деталей не функціонального змісту та розмальовування героїв у яскраво сині кольори, розкривало творчі та енергійні натури цих дітей. Зазвичай персонажі у них були розташовані по середині або в низу аркушу паперу, виконані чіткими впевненими лініями, без різких виступів. У своїх творчих роботах часто зображали кількох незвичайних тварин, що характеризувало їх прагнення до спілкування з оточуючими людьми. Яскравість, чудність, не типовість у їх малюнках вказувала на їх активність, яка могла виражатися у суперництві, або у змаганні за лідируючі позиції у своєму оточенні.

У малюнку своєї сім'ї, більшість учнів з різним мовленнєвим розвитком, виділяли усіх своїх близьких родичів, розташовуючи себе біля сильних та поважних персон, що характеризувало їх прагнення займати таке ж саме авторитетне та лідируюче положення у своїй сім'ї. На обличчях людей промальовували великі очі, вуха, довгі пальці, а в одязі та в декораціях відтінки синіх кольорів, що говорило про їх високий рівень домагань, прагнення бути найкращими, унікальними та неповторними навіть у сім'ї.

Працюючи над завданням "Малюнок мого класу" більшість дітей зображала лише тих учнів, які були лідерами колективу. Дівчата, на обличчях своїх персонажів, добре промальовували очі, вії, ніс, губи, на голові малювали гарні зачіски. Хлопці, зображали статуру, позитивний настрій, рід діяльності. На кожному малюнку рисували себе посередині або біля авторитетної особи, що визначало їх високу самооцінку, цілеспрямованість, активність, прагнення керувати іншими. Їх сильно турбувала думка навколишніх про себе, через що вони весь час намагалися бути у центрі подій.

На наявність **захисного підвиду прихованого виду агресії**, зазначала велика кількість з учнів ФНМ (100%), ФФНМ (100%), менше – молодші школярі з нормальним мовленнєвим розвитком (97%) та найменше – діти з НЗНМ (88%).

Молодші школярі з різним мовленнєвим розвитком, що малювали неіснуючу тварину, позначали її тонкими, невпевненими лініями, розмальовували переважно у жовтий колір. У роботі, як правило, використовували гумку, багато разів

підтирали деталі, а потім знову їх промальовували. Часто позичали творчі ідеї у своїх однолітків, домальовуючи до них функціональні або додаткові частини. Це розкривало їх невпевненість, занижену активність у своїх діях, не здатність до творчої самореалізації.

У процесі малювання своєї сім'ї молодші школярі, зображали себе маленькими в оточенні батьків. Це вказувало на їх безпомічність та залежність від турботливої опіки сім'ї. Відстань між дорослими та дитиною вказували на тривожність, знижену самооцінку. Окремі діти цієї групи взагалі не малювали своїх батьків, що розкривало приховану агресивність по відношенню до них, яку дитина не могла виявити у житті, але вона таємно не бажала присутності цих людей біля себе. Малюнки були розміщені у нижній частині аркуша, що свідчило про невпевненість, низьку самооцінку та нерішучість.

Аналіз малюнків класу показав, що діти віддавали перевагу авторитетним учням, які у принципі з ними не рахувалися. Зображали їх в кутку аркуша паперу, або висячих у просторі, що розкривало низький рівень самооцінки, підвищену тривожність, замкнутість цих дітей, яку провокували в них сильні лідери колективу. Вони промальовували тіла своїх персонажів у вигляді геометричних фігур, що говорило про відсутність в них творчих здібностей, і характеризувало в них невпевненість у власних силах.

Депресивний підвид прихованого виду агресії, є одним з найважчих станів, який в однаковій мірі, проявлявся у всіх категорій учнів. Але за показниками досліджень було визначено, що депресивні почуття переживала більша кількість дітей з ФНМ (97%) та з НЗНМ (94%), менше -учні з нормальним мовленням (92%), і з ФФНМ (91%).

Прикладом зображення неіснуючих тварин, які виявляли в учнів депресивну агресію, були малюнки, що виконані на примітивному рівні: персонаж без голови, або без функціональних частин: вух, очей, рота, тварина малювалась дуже маленькою та непропорційною. Розмальовані герої, як правило, мали коричневі, оранжеві кольори, були виконані тонкими лініями звичайним простим олівцем або ручкою. Їх часто стирали гумкою, і потім не поновлювали. Діти розміщували тварин у нижній частині, у кутку, або у самому верху аркушу паперу, що свідчило про нерішучість, невпевненість у власних силах та низьку самооцінку.

Сім'я у їх творчості виглядала по різному: одні діти для позначення своїх батьків застосовували геометричні фігури, не промальовували їм очі, вуха, ніс, рот, а також не виділяли їх одяг. Другі, малювали свою родину не у повному складі. На малюнку могли бути відсутні або мати або батько, або сама дитина. Також, окремі діти зображали все, що їм заманеться,

крім власної сім'ї, або взагалі відмовлялися виконувати це завдання. Були учні, які малювали себе маленькими, осторонь від усієї сім'ї. Кожен із представлених нами симптомів виражав депресивний вид агресії, який характеризував захист себе від оточуючих близьких осіб, які обділяли увагою, любов'ю, травмували психіку покараннями, образами, надмірною критикою.

У школі діти з даною формою агресії, трималися окремо від енергійних, лідерів однокласників, спілкувались лише зі спокійними та врівноваженими, або взагалі залишалися на самоті, що і відображалось у їх малюнках. Учні свого класу промальовували тонкими лініями, де яких не поновлюючи стирали гумкою, або зовсім замальовували. Також, були роботи на яких діти малювали тільки себе без однолітків, або зображали лише будівлю школи, класу, іноді саму вчительку. Малюнки такого змісту вказували на несприйняття дітьми того колективу у якому вони знаходились. Перетерплюючи знущання, критику та неповагу від своїх однокласників у таких дітей надовго закріплювався високий рівень тривожності, невпевненості у своїй значимості, що призводило до самотності, скритості, безпорадності та безпомічності.

Демонстративний підвид поведінкового виду агресії було виявлено у більшості дітей з ФНМ (100%), у молодших школярі без мовленнєвих патологій (97%), менше у дітей з ФФНМ (91%) та найменше – у школярів з НЗНМ (75%)

Аналіз малюнків "Неіснуюча тварина" показав, що вони зображали тварин в верхній або середній частині аркуша паперу. Лінії контуру були чіткі, але зі сильним надавлюванням та переважанням червоних відтінків кольору. Голови були намальовані в анфас, на них розміщені великі очі, рот, клики, великі вуха. Тварини могли мати крила, але у деяких був відсутній тулуб, тому голова та передні кінцівки з'єднані з ногами, які мали не завжди ґрунтовну опору. Такі деталі у малюнках, розкривали в учнях прагнення до поведінково-демонстративних дій у суспільстві. Їх поведінка закріпилася, і сформувалася в умовах хронічного незадоволення значимих потреб у визнанні, любові з боку найближчого оточення.

Більшість молодших школярів з різним мовленнєвим розвитком, які використовували ознаки демонстративної агресії, у малюнках своєї сім'ї, на першому плані відмічали татусів, з дуже великими та довгими руками, кулаками. Дані зображення показували, що покарання дітей у цих сім'ях займало виховну позицію. У матусь виділяли великі вуха, відкритий рот, висунутий язик. Себе могли зображати великими, у одязі який включав декоративні прикраси, та відрізнявся яскравими червоними кольорами. Ряд особливостей позначали прагнення

учнів до лідерства серед братів та сестер, а тому вони малювали їх поряд з головою сім'ї, або взагалі виключали їх з загального простору, стираючи ластиком, або перекреслюючи. Ці ознаки вказували також на високий рівень самооцінки, завищений егоцентризм та нереалізовані претензії на визнання, які викликали непорозуміння, та агресивні прояви у взаємовідносинах між досліджуваними дітьми та їх братами і сестрами. Також великий вплив на сімейні відносини у родинах та на самих дітей мали дід та бабуся. Про це свідчає така зображення як велика бабуся ("теща") поряд з матір'ю дитини, а батько намальований маленьким на великій відстані; великий дідусь, з довгими руками, дитина навмисно його погано зображує, вказували на те, що ці персонажі виступали джерелом напруження у родинах.

Демонстративні ознаки агресії у молодших школярів, спостерігалися також і малюнках їх класу. Учні зображали авторитетних особистостей дуже крупними з великими очима, відчиненим ротом, довгими руками з пальцями, або кулаки, що розкривало їх прагнення до керування, займання лідируючої позиції у тому колективі в якому вони знаходяться. У класі досліджувані учні сприймали тільки тих дітей які визнавали та підкорялися їх владі. Інша група дітей ігнорувала у малюнку своїх однолітків, зображала тільки себе у гарних яскраво червоних речах, з великими зачісками, або розпущеними косами. Де які навіть, промальовували на голові корону, що розкривало їх власний егоцентризм, завищений рівень самооцінки, їх прагнення довести свою унікальність неповторність в очах оточуючих.

Одним з найскладнішим підвидом поведінкового виду агресії був **фізичний**. Найбільше цей підвид агресії спостерігався у дітей з ФНМ (91%), менше в учнів з НЗНМ (88%) та найменше у школярів з нормальним мовленнєвим розвитком (82%) та з ФФНМ (81%).

Так наприклад, зображаючи неіснуючу тварину учні виділяли на ній шипи, голки, не гладку шерсть, гриву, змінювали зміст завдання, позначали великі клики, зуби, язик та інше. У переважній кількості застосовували чорні, сірі кольори поєднуючи їх з яскраво червоними. Що характеризувало підвищений рівень неадекватної самооцінки, занадто велику впевненість у своїх силах, відсутність механізму орієнтації на соціальні норми.

У малюнках своєї сім'ї фізичні ознаки агресії були зазначені у тому, що діти самі виступали агресорами у своїй родині. Вони зображали себе яскравіше та детальніше, ніж батьків, які створювали їм тільки фон. У їхніх роботах

переважали такі особливості які вказували на ставлення до себе як до чогось унікального, відчуваючи як батьки ставлять себе на другий план. Як правило такі діти одні у сім'ї, або між братами, чи сестрами була велика різниця у віці. Ці учні відрізнялися своєю активністю, шумністю, егоцентричністю. В малюнках виділяли деталі які вказували на дистанцію між батьками, або зовсім не малювали їх. Інші роботи вказували, на те, що учні дуже поважають своїх татусів, у яких поведінка є прикладом для наслідування, що викликало сильне почуття суперництва та бажання зайняти таке ж авторитетне місце у сім'ї. А любий вплив зі сторони матері виражав у дитини протест. Егоїстичність таких учнів ставила матерів на третій план. Діти їх люблять, але часто не прислуховуються до їхніх порад. Брати або сестри являлись найбільшими суперниками для дітей. Агресивність у цьому випадку проявлялась у постійній боротьбі за першість у сім'ї. Деякі молодші школярі малювали бабусю та діда, але яскравими кольорами їх не виділяли, навпаки, зображали неправильні обличчя, чи доповнювали їх зайвими деталями.

У малюнках свого класу зображують лише тих учнів з ким дружать та виборюють лідерство у колективі, прорисовуючи у них довгі руки, пальці, кулаки, розмальовуючи їх у чорні або сірі кольори, іноді не позначаючи на обличчі очей, рота на голові вух. Це дало можливість припустити, діти самовизначаються завдяки агресивним діям, таким як бійка, вербальні образи, приниження, плітки, злі жарти, осміювання інших не удачливих учнів. Не бажать прислухатися до зауважень дорослих. Їм притаманна занадто велика впевненість у власних силах та можливостях, що являється основною причиною виникнення конфліктних ситуацій у групі однолітків. Така завищена самооцінка викликає недовіру оточуючих, негативне ставлення, що призводить до постійного відчуття напруження у дітей з фізичною агресією.

На основі аналізу експериментального дослідження було встановлено, що діти як з нормальним так і з порушеннями мовлення вказували у своїх малюнках ознаки на наявність у них одночасно різних підвидів агресії. В сумі нами було виділено 91 структурний тип агресії, але як показали результати дослідження, учням початкових класів були притаманні лише 14 з них. У склад структурних типів агресії притаманних досліджуваним дітям входило від 2-х до 6-ти підвидів агресії. Кожен підвид позначений нами у таблиці, великими латинськими літерами: К – контролюючий; КD – змагальний; Z – захисний; ZF – депресивний; D демонстративний; F – фізичний (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

**Структурні типи за підвидами агресії
у дітей з різним мовленнєвим розвитком**

Кількість підвидів агресії, що входять у склад структурних типів	Норма		ФНМ		ФФНМ		НЗНМ	
	Структурний тип	К-сть дітей (у %)	Структурний тип	К-сть дітей (у %)	Структурний тип	К-сть дітей (у %)	Структурний тип	К-сть дітей (у %)
2	-	-	-	-	-	-	Z, ZF	6%
3	K, KD, D	1%	-	-	-	-	-	-
4	K, KD, Z, ZF	1%	-	-	-	-	-	-
	K, KD, Z, D	1%	-	-	-	-	-	-
	KD, Z, ZF, D	2%	-	-	-	-	-	-
	Z, ZF, D, F	2%	-	-	Z, ZF, D, F	4%	-	-
	-	-	-	-	K, Z, ZF, F	9%	-	-
5	K, KD, Z, ZF, F	2%	-	-	-	-	K, KD, Z, ZF, F	13%
	K, KD, Z, D, F	6%	K, KD, Z, D, F	3%	K, KD, Z, D, F	9%	-	-
	K, KD, Z, ZF, D	11%	K, KD, Z, ZF, D	9%	K, KD, Z, ZF, D-	17%	-	-
	K, KD, ZF, D, F	2%	-	-	-	-	K, KD, ZF, D, F	6%
	K, Z, ZF, D, F	2%	K, Z, ZF, D, F	9%	K, Z, ZF, D, F	4%	-	-
	KD, Z, ZF, D, F	1%	KD, Z, ZF, D, F	3%	KD, Z, ZF, D, F	4%	-	-
6	K, KD, Z, ZF, D, F	69%	K, KD, Z, ZF, D, F	76%	K, KD, Z, ZF, D, F	53%	K, KD, Z, ZF, D, F	75%
Всього дітей у %		100%		100%		100%		100%

Зокрема, у 1% відсотка дітей з нормальним мовленням було виявлено структурний тип агресії, що складався з трьох підвидів: контролюючого, змагального та демонстративного. Чотири підвиди агресії у структурному типі зустрічалося у 6% учнів даної категорії, у 1% дітей було виявлено контролюючий, змагальний, захисний та депресивний підвиди; у 2% – змагальний, захисний, депресивний

та демонстративний; у 2% – захисний, депресивний, демонстративний та фізичний.

Структурний тип агресії, що складався з п'яти підвидів спостерігався у 24% молодших школярів з нормальним мовленням: 2% дітей мали контролюючий, змагальний, захисний, депресивний та фізичний підвиди; 6% – контролюючий, змагальний, захисний, демонстративний та фізичний;

11% – контролюючий, змагальний, захисний, депресивний та демонстративний; 2% – контролюючий, захисний, депресивний, демонстративний та фізичний; 1% – змагальний, захисний, депресивний, демонстративний та фізичний.

69% учнів з нормальним мовленням у структурний тип входили усі 6 підвидів.

У молодших школярів з ПМР було виявлено найбільше складних структурних типів агресії, які склались тільки важких підвидів агресії, або одночасно включали п'ять чи шість підвидів агресії.

Зокрема, чотири підвиди агресії у структурному типі зустрічались тільки у 13% учнів з ФНМ. У 4% – було виявлено захисний, депресивний демонстративний та фізичний підвиди; у 9% – змагальний, захисний, депресивний та фізичний.

П'ять підвидів агресії спостерігалось у 24% дітей з ФНМ. У 3% структурний тип включив контролюючий, змагальний, захисний, демонстративний та фізичний підвиди; у 9% учнів даної категорії – контролюючий, змагальний, захисний, депресивний та демонстративний; у 9% – контролюючий, захисний, депресивний, демонстративний та фізичний; у 3% – змагальний, захисний, депресивний, демонстративний та фізичний. У 76% школярів структурний тип включив усі підвиди агресії.

Структурний тип з п'ятьма підвидами агресії було виявлено у 34% дітей з ФНМ. У 9% учнів з ФНМ структурний тип агресії включив контролюючий, змагальний, захисний, депресивний та фізичний підвиди; у 17% – контролюючий, змагальний, захисний, депресивний та демонстративний; у 4% – контролюючий, захисний, депресивний, демонстративний та фізичний; у 4% – змагальний, захисний, депресивний, демонстративний та фізичний. У 53% школярів з ФНМ було визначено структурний тип з усіма шістьма підвидами.

У 6% молодших школярів з НЗНМ було виявлено структурний тип агресії у склад якого входило лише два підвиди агресії: захисний та депресивний.

П'ять підвидів агресії спостерігалось у 19% учнів з НЗНМ: у 13% – контролюючий, змагальний, захисний, депресивний та фізичний; у 6% – контролюючий, змагальний, депресивний, демонстративний та фізичний. У 75% дітей з НЗНМ спостерігався структурний тип з усіма шістьма підвидами агресії.

Отже, аналіз результатів дослідження показав, що учні різних категорій найбільше малювали ознаки, що відповідали змагальному підвиду агресії. Друге місце надавалось демонстративному, захисному та контрольованому, і останнє – депресивному та фізичному підвидам.

У кожного досліджуваного нами школяра агресія проявлялась у системному вигляді. Нами було виявлено 14 структурних типів притаманних досліджуваним дітям. У молодших школярів з нормальним мовленнєвим розвитком одночасно проявлялися усі структурні типи які одночасно вміщали 3, 4, 5 та 6 підвидів агресії. У дітей з порушеним мовленням було виявлено найскладніші структурні типи. Учні мали структурні типи які включали 2, 4 важки за симптоматикою підвиди агресії, такі як: захисний, депресивний, демонстративний та фізичний. У іншій категорії школярів структурний тип агресії одночасно вміщав 5, 6 підвидів агресії.

Також, було виявлено, що структурний тип агресії який включав усі шість підвидів агресії найчастіше спостерігався у дітей з ФНМ (76%) та НЗНМ (75%), менше у дітей з нормальним мовленням (69%), і найменше у учнів з ФНМ (53%). Таким чином можна вважати, що структурний тип агресії у досліджуваних дітей залежав від складності мовленнєвого порушення та від індивідуальних особистісних особливостей самих учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. — 480 с.
2. Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других / Р. Римская, С. Римский. — М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. — 376 с.
3. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Уч. пособие. — Самара: Издательский Дом «БАХРА-М», 2001. — 672 с.
4. Романов А.А. Игротерапия как преодолеть агрессивность у детей, диагностические и коррекционные методики. — М.: Школьная Пресса, 2003. — 48 с.
5. Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. — Минск.: Ильин В.П., 1996. — 199 с.
6. Янковський Л. Общя психодиагностика. — СПб.: Изд-во «Мова», 2004. — 440 с.